

بررسی اثربخشی آموزه‌های انسان‌شناسی صحیفه سجادیه در «امید به آینده» دانش آموزان المپیادی مقطع متوسطه شهر کرج

سیده راضیه طباطبایی مهر^۱، محمد حسن برهانی فر^{۲*}، منیره سیدمظهری^۳

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی اثربخشی آموزه‌های انسان‌شناسی صحیفه سجادیه بر میزان امید به آینده در میان دانش‌آموزان المپیادی مقطع متوسطه دوم شهر کرج انجام شد. این مطالعه از نوع نیمه تجربی با طرح پیش‌آزمون - پس‌آزمون بود. جامعه آماری شامل کلیه دانش‌آموزان المپیادی مقطع متوسطه دوم شهر کرج در سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۴ بود که از میان آن‌ها، نمونه‌ای به روش در دسترس انتخاب و به صورت تصادفی در دو گروه پیش‌آزمون - پس‌آزمون جایگزین شد. ابزار گردآوری داده‌ها، پرسشنامه استاندارد امید به آینده اسنایدر بود که روایی و پایایی آن در مطالعات پیشین تأیید شده است. دانش‌آموزان هدف طی دو جلسه کارگاه آموزشی، محتوای برگرفته از آموزه‌های انسان‌شناسی صحیفه سجادیه را دریافت نمودند. داده‌ها با استفاده از آزمون آماری (t-زوجی) مورد بررسی قرار گرفت. نتایج نشان داد میانگین نمرات امید به آینده پس از برگزاری کارگاه به طور معناداری بالاتر از نمرات پیش از آزمون بوده است ($P < 0.05$). به بیان دیگر، آموزش‌های مبتنی بر صحیفه سجادیه توانستند نقش مؤثری در ارتقای امید به آینده دانش‌آموزان ایفا کنند. این یافته نشان می‌دهد بهره‌گیری از متون دینی- تربیتی مانند صحیفه سجادیه می‌تواند به عنوان رویکردی بومی و کارآمد در برنامه‌ریزی‌های آموزشی و پرورشی برای نسل نوجوان به کار گرفته شود.

کلمات کلیدی: امید به آینده، انسان‌شناسی، دانش آموزان المپیادی، صحیفه سجادیه.

^۱ دانشجوی دکترای فلسفه و کلام اسلامی، گروه الهیات، فلسفه و معارف اسلامی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران .
raziyeh.tabatabayi@gmail.com

^۲ استادیار دکترا استادیار گروه الهیات، فلسفه و معارف اسلامی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران (نویسنده مسئول)
borhanifar@kiauo.ac.ir

^۳ دانشیار گروه الهیات، فلسفه و معارف اسلامی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران
msayyidmazhari@yahoo.com

مقدمه

امید به آینده یکی از بنیادی‌ترین مؤلفه‌های روان‌شناختی و تربیتی است که نه تنها کیفیت زندگی فردی و جمعی را صورت بندی می‌کند، بلکه در پایداری پیشرفت علمی، تاب‌آوری اجتماعی و حتی در شکوفایی استعدادهای فردی نقش کلیدی دارد. در بافت مدرسه، امید همچون موتور محرکه‌ای عمل می‌کند که به دانش‌آموزان انگیزه تلاش هدافمند، پیگیری راه‌حل‌ها و پشتکار در مسیر یادگیری می‌بخشد (واندال^۱ و همکاران، ۲۰۲۲). این موضوع در مورد دانش‌آموزان مستعد و المپیادی اهمیت دوچندان دارد؛ زیرا مسیر علمی آنان با اهداف بلند مدت، فشار زمانی و رقابت‌های فشرده همراه است و هرگونه افت در سطح امید می‌تواند به کاهش انگیزش، افزایش فرسودگی و حتی ترک مسیر علمی منجر شود (اسنایدر^۲، ۱۹۹۱؛ ابتکاری، ۱۳۹۶؛ نوروزی‌نژاد و طباطبایی، ۱۳۹۹).

ادبیات روان‌شناسی امید نشان می‌دهد که امید صرفاً به معنای خوش‌بینی یا خوش‌باوری منفعلانه نیست، بلکه شبکه‌ای از «عاملیت» و «راه‌یابی» است. اسنایدر (۲۰۰۷) بیان می‌کند که امید ترکیبی از اراده رسیدن به اهداف و توانایی طراحی مسیرهای بدیل برای نیل به آن‌هاست. این تعریف دو عنصر اساسی را دربرمی‌گیرد: نخست عاملیت یا همان اراده و انگیزه حرکت به سوی هدف، و دوم مسیرسازی یا توانایی یافتن راه‌های جایگزین در برابر موانع. بنابراین، هرچه نظام تربیتی بتواند هم زمان شور حرکت و مهارت‌های مسیرسازی را در دانش‌آموزان تقویت کند، احتمال دستیابی به موفقیت تحصیلی و زیست معنادار آینده نیز بیشتر خواهد شد (طاهری و همکاران، ۱۳۹۱؛ کارت^۳ و همکاران، ۲۰۱۶).

از سوی دیگر، در منظومه تربیت اسلامی، امید نه صرفاً یک حالت هیجانی یا ابزار موفقیت تحصیلی، بلکه یک سازه انسان‌شناسانه و غایت‌شناسانه است که با تلقی از هویت انسان و هدف‌نهایی زندگی گره خورده است. در این دستگاه، انسان موجودی «در حال شدن» و برخوردار از فطرت الهی و عقلانیت است که مسیر رشد خود را به تدریج طی می‌کند. ملاصدرا در نظریه «حرکت جوهری» بیان می‌کند که نفس انسانی جسمانیة‌الحدوث و روحانیة‌البقاء است؛ بدین معنا که از ماده آغاز می‌شود اما در مسیر تکامل به مراتب بالاتر تجرد و عقلانیت ارتقا می‌یابد (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۸: ۱۱). در این چارچوب، امید واقعی زمانی شکل می‌گیرد که انسان از هویت، مراحل رشد و مقصد‌نهایی خویش تصویر روشنی داشته باشد (محقق‌داماد، ۱۳۸۲؛ خسروپناه، ۱۳۸۸).

سیاست‌های کلان آموزشی کشور نیز بر تربیت مبتنی بر هویت و امید تأکید کرده‌اند. در «سند تحول بنیادین آموزش و پرورش» تعالی همه‌جانبه دانش‌آموز بر مدار باور، بینش و مهارت ترسیم شده و مأموریت اصلی مدرسه ایجاد زمینه شکوفایی فطرت، مسئولیت‌پذیری، خودآگاهی و امیدواری فعال معرفی شده است (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۰؛ وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۹۰). با این حال، مسئله اصلی آن است که منابع بومی معنا و امید چگونه می‌توانند به زبان تربیتی قابل اجرا ترجمه شوند و در میدان واقعی مدرسه مورد بهره‌برداری قرار گیرند. این امر به‌ویژه در مدارس نخبه‌پرور و المپیادی اهمیت بیشتری دارد، زیرا این مدارس علاوه بر فشار تحصیلی، باید سرمایه روان‌شناختی پایدار برای آینده دانش‌آموزان نیز فراهم کنند (باقری‌نوع‌پرست، ۱۳۹۰).

در این میان، صحیفه سجادیه به‌عنوان یکی از متون اصیل اسلامی، ظرفیت ویژه‌ای برای الهام بخشی تربیتی دارد. این اثر نه تنها کتاب دعا، بلکه یک نقشه راه تربیتی است که نسبت انسان با خدا، جهان، خود و آینده را سامان می‌دهد. در فرازهای متعدد صحیفه، تصویر روشنی از هویت و مسیر رشد انسان ارائه می‌شود که امید را نه از طریق نادیده‌گرفتن دشواری‌ها، بلکه با تأکید بر واقع‌گرایی، توکل فعال و برنامه‌مندی شکل می‌دهد (مدنی، ۱۳۹۷). برای مثال، در دعای ۳۲ با ترسیم مراحل آفرینش از نطفه تا علقه، مضغه و عظام، بر تدریجی بودن تکوین انسان تأکید

^۱. Vandaele

^۲. Snyder

^۳. Kerret

می‌شود: «... وَ أُثْبِتَ فِي الْجَوَارِحِ كَمَا نَعَتَ فِي كِتَابِكَ نَطْفَةُ ثُمَّ عَلَقَهُ ثُمَّ مَضَعَهُ ثُمَّ عَظَّمَهُ ثُمَّ كَسَوْتَ الْعِظَامَ لَحْمًا...» (صحیفه سجاده، د ۳۲/ف ۲۳). این بیان علاوه بر معنای تکوینی، پیام تربیتی آشکاری دارد: رشد انسان مرحله‌مرحله است و تربیت باید با مراحل رشد همسو باشد و از شتاب‌زدگی پرهیز کند (فیاضی و یوسفی، ۱۳۹۷).

چنین دیدگاهی با یافته‌های روان‌شناسی رشد و یادگیری نیز هم خوانی دارد. مرحله‌مندی و پیوستگی رشد، حلقه مشترک میان فلسفه اسلامی و نظریه‌های معاصر یادگیری است. در عمل، این ترجمه تربیتی به معنای طراحی تجربه‌های یادگیری مرحله‌مند است که با افزایش تدریجی موفقیت‌ها، امید دانش‌آموز را به پیشرفت پایدار تقویت می‌کند (اسنایدر، ۱۹۹۱؛ گروال و پورتر^۱، ۲۰۰۷). از سوی دیگر، صحیفه بر تفاوت‌های فردی نیز تأکید دارد. در دعای اول، رزق وجودی هر روح و تفاوت استعدادها، انسان‌ها مطرح شده است: «وَجَعَلَ لِكُلِّ رُوحٍ مِنْهُمْ قُوَّتًا مَعْلُومًا مَقْسُومًا مِنْ رِزْقِهِ...» (صحیفه سجاده، د ۵/ف ۱). این آموزه برای محیط‌های آموزشی به معنای ضرورت توجه به استعدادهای خاص، مانند دانش‌آموزان المپیادی، و طراحی برنامه‌های متناسب با آنهاست. در این پژوهش دو متغیر کلیدی مورد بررسی قرار گرفتند:

الف) امید به آینده که به‌عنوان متغیر وابسته تعریف شد و شامل ابعاد عاملیت، مسیرسازی و تنظیم هیجان بوده است.

ب) آموزه‌های انسان‌شناسی صحیفه سجاده که به‌عنوان متغیر مستقل و مداخله‌ای تعریف شد و شامل مؤلفه‌هایی چون مرحله‌مندی رشد، کرامت انسانی، پیوند امید با عمل، توجه به تفاوت‌های فردی و افق‌گشایی معنوی بوده است (ملاصدرا، ۱۹۸۱؛ صحیفه سجاده، د ۱، ۳۲، ۵۴).

ضرورت این مطالعه از دو جنبه قابل توجه است: نخست آن‌که خلأ پژوهش‌های میان‌رشته‌ای در ایران به ویژه در زمینه پیوند متون اصیل اسلامی با مداخلات تربیتی در مدارس وجود دارد؛ دوم آن‌که دانش‌آموزان المپیادی به دلیل فشارهای رقابتی و نیاز به پایداری روانی، بیش از سایر دانش‌آموزان نیازمند تقویت امید به آینده هستند. بنابراین، بررسی اثربخشی آموزه‌های انسان‌شناسی صحیفه سجاده در این گروه خاص، نه تنها یک نوآوری علمی محسوب می‌شود بلکه می‌تواند الگویی عملی برای تلفیق منابع بومی معنوی با نظریه‌های روان‌شناسی امید ارائه دهد (نوروزی‌نژاد و طباطبایی، ۱۳۹۹؛ صدیقی و همکاران، ۱۴۰۰).

بر همین اساس می‌توان گفت این پژوهش تلاش دارد تا ضمن بازشناسی ظرفیت‌های تربیتی صحیفه سجاده، اثربخشی آن را بر امید به آینده دانش‌آموزان المپیادی مقطع متوسطه دوم در شهر کرج مورد سنجش قرار دهد. انتظار می‌رود یافته‌های آن بتواند به غنی‌سازی ادبیات میان‌رشته‌ای، ارتقای سیاست‌های تربیتی و ارائه راهکارهای عملی برای مدارس نخبه‌پرور کمک کند.

روش‌شناسی

پژوهش حاضر از نوع تحلیلی کمی است و مطالعه به شکل نیمه تجربی (پیش‌آزمون و پس‌آزمون) طراحی شده است. از آنجایی که در پژوهش‌های علوم رفتاری، رایج‌ترین روش نمونه‌گیری، نمونه‌گیری تصادفی ساده است؛ در این پژوهش نیز از روش نمونه‌گیری تصادفی ساده و در دسترس استفاده شده است. به این ترتیب که برای کاهش سوگیری‌ها در تابستان سال ۱۴۰۴ از بین چهار دبیرستان استعدادهای درخشان فعال در برگزاری المپیاد، دو دبیرستان مقطع اول و دوم متوسطه پسرانه به صورت تصادفی انتخاب و به دلیل کم حجم بودن جامعه آماری، تمام دانش‌آموزان جامعه به عنوان نمونه (به روش سرشماری) جهت برگزاری کارگاه آموزشی آنلاین ۳ ساعته (دو کارگاه ۱.۵ ساعته) انتخاب شدند. پیش از برگزاری کارگاه و پس از آن، پرسشنامه امید به آینده به دانش‌آموزان از طریق

¹. Grewal & Porter

فرم مجازی ارائه شد. شرکت کننده‌ها به صورت فردی پرسشنامه‌ها را تکمیل کرده و داده‌ها گردآوری شد. جامعه آماری این پژوهش، دانش‌آموزان مقطع متوسطه‌ی المپیادی دبیرستان‌های سمپاد (تیزهوشان) شهر کرج است که تعداد آنها ۱۰۹ نفر است.

کارگاه آنلاین انسان‌شناسی با استفاده از محتواهای مرتبط با انسان‌شناسی موجود در دعا‌های صحیفه سجادیه برگزار شد. جمع‌آوری اطلاعات در این پژوهش به همین جهت به شکل میدانی توسط پژوهشگر بر اساس پرسشنامه استاندارد صورت گرفت. پرسشنامه مورد استفاده در این پژوهش پرسشنامه «امید به آینده» است که توسط اسنایدر، هاریس^۱، اندرسون^۲، هولران^۳، ایرونیکی^۴ و همکاران (۱۹۹۱) تهیه شده (اسنایدر و همکاران، ۱۹۹۱). این پرسشنامه دارای ۱۲ سوال بوده و شیوه نمره‌گذاری آن بر اساس طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای است. این پرسشنامه برای افراد ۱۵ سال به بالا طراحی شده است. از این عبارات ۴ عبارت برای سنجش تفکر عاملی (سوالات، ۲، ۹، ۱۰ و ۱۲)، ۴ عبارت برای سنجش تفکر راهبردی (سوالات ۱، ۴، ۷ و ۸)، ۴ عبارت انحرافی (سوالات، ۳، ۵، ۶ و ۱۱) است (گروال و پورتر، ۲۰۰۷). براساس مجموع نمرات بدست آمده از طریق سوالات، نمره بین ۱۲ تا ۲۴ نشان‌دهنده میزان امید به آینده پایین؛ نمره بین ۲۴ تا ۳۶ نشان‌دهنده امید به آینده متوسط و نمره بالاتر از ۳۶ نشان‌دهنده امید به آینده بالا است. همسانی درونی آزمون بین ۰.۷۴ تا ۰.۸۴ بدست آمده است و پایایی پیش آزمون - پس آزمون ۰/۸۰ تخمین زده شده است (اسنایدر و لوپز^۵، ۲۰۰۷). در پژوهشی که بر روی ۶۶۰ دانش‌آموز دختر در تهران انجام شد، ضریب آلفای کرونباخ این مقیاس ۰/۸۹ به دست آمد. همچنین در پژوهش‌های انجام شده روایی و پایایی این پرسشنامه تایید شده است (طاهری و همکاران، ۱۳۹۱).

معیارهای ورود مطالعه شامل تمامی دانش‌آموزان سمپاد کرج است که در المپیادهای دانش‌آموزی در تابستان ۱۴۰۴ مشغول به تحصیل باشند. داده‌ها محدود به ورودی‌های پایه‌های دهم تا دوازدهم در متوسطه دوم است. در صورتی که دانش‌آموزان رضایت آگاهانه از شرکت در پژوهش نداشته باشند از مطالعه خارج می‌شوند. در این پژوهش، اطلاعات جمع‌آوری شده به کمک روش‌های آماری در دو بخش توصیفی- استنباطی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. در بخش آمار توصیفی از شاخص‌هایی مانند میانگین، انحراف معیار، درصد فراوانی، جمعیت شناختی و غیره برای توصیف نمونه آماری استفاده شد. ضمن آنکه به منظور بررسی نرمال بودن یا نبودن متغیرهای پژوهش، از آزمون کولموگراف- اسمیرنوف برای استفاده از آزمون پارامتریک استفاده شده است. در بخش استنباطی پژوهش نیز برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش‌های همبستگی پیرسون و تحلیل رگرسیون چند متغیره با استفاده از نسخه ۲۶ نرم افزار Spss استفاده شد.

1. Harris

2. Anderson

3. Holleran

4. Irving

5. Snyder & Lopez

یافته‌ها

تحلیل توصیفی

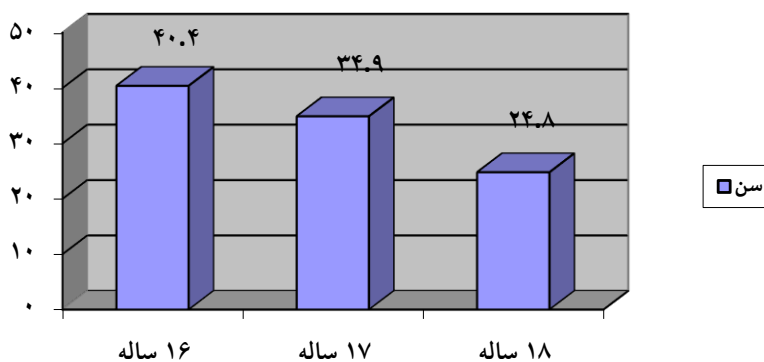
در این بخش از تجزیه و تحلیل آماری به بررسی چگونگی توزیع نمونه آماری که ۱۰۹ نفر از دانش‌آموزان المپیادی دبیرستان‌های سمپاد دوره دوم متوسطه بوده‌اند، از حیث سن می‌پردازیم.

جدول ۴-۱- توزیع فراوانی پاسخ دهندگان برحسب سن

سن	فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد تجمعی
۱۶ سال	۴۴	۴۰/۴	۴۰/۴	۴۰/۴
۱۷ سال	۳۸	۳۴/۹	۳۴/۹	۷۵/۲
۱۸ سال	۲۷	۲۴/۸	۲۴/۸	۱۰۰
کل	۱۰۹	۱۰۰	۱۰۰	

همانطور که از جدول ۴-۱، مشاهده می‌شود ۴۴ نفر از دانش‌آموزان ۱۶ سال دارند که بیشترین فراوانی یعنی ۴۰/۴ درصد را به خود اختصاص داده‌اند. دانش‌آموزان ۱۷ ساله، ۳۸ نفر با فراوانی ۳۴/۹ درصد بوده‌اند. دانش‌آموزان ۱۸ ساله، ۲۷ نفر با فراوانی ۲۴/۸ درصد بوده‌اند. در نمودار ۴-۱ درصد فراوانی مربوط به سن دانش‌آموزان ارائه گردیده است:

نمودار ۴-۱- نمودار فراوانی دانش‌آموزان برحسب سن آنها

در جدول ۴-۲، میانگین و انحراف معیار کلیه متغیرهای پژوهش ذکر شده است.

جدول ۴-۲- آماره‌های توصیفی متغیرهای پژوهش

متغیر	متغیر	تعداد	میانگین	انحراف معیار
امید به آینده	پس آزمون	۱۰۹	۳/۷۷	۰/۳۴۶
	پیش آزمون		۳/۴۴	۰/۵۳

در جدول ۴-۲، آماره‌های توصیفی برای متغیر پژوهش آورده شده است. جدول فوق نشان می‌دهد که میانگین متغیر پیش آزمون و پس آزمون امید به آینده است که بدین معناست که در دانش‌آموزان المپیادی مقطع متوسطه شهر کرج، امید به آینده در وضعیت مناسبی قرار دارد.

تحلیل استنباطی

آزمون کولموگروف-اسمیرنوف برای بررسی نرمال بودن یا نبودن متغیرهای پژوهش (k-S) برای استفاده از تکنیک-های آماری ابتدا باید مشخص گردد که داده‌های جمع آوری شده از توزیع نرمال برخوردار است یا غیرنرمال. چون در صورت نرمال بودن توزیع داده‌ها جمع آوری شده برای آزمون فرضیه‌ها می‌توان از آزمون پارامتریک استفاده نمود و در صورت غیر نرمال بودن از آزمون‌های ناپارامتریک. بدین منظور در این مرحله به بررسی نتایج حاصل از آزمون کولموگروف-اسمیرنوف در مورد متغیرهای مورد مطالعه می‌پردازیم و بر اساس نتایج حاصل، آزمون‌های مناسب را انتخاب می‌کنیم. نتایج در جدول زیر بیان شده‌اند.

جدول ۴-۳- نتیجه آزمون نرمال بودن یا نبودن متغیرهای پژوهش

عامل	سطح معنی‌داری	مقدار خطا	تأیید فرضیه	نتیجه‌گیری
امید به آینده	پس آزمون	۰/۶۸۹	H ₀	نرمال است
	پیش آزمون	۰/۰۸۲	H ₀	نرمال است

با توجه به جدول فوق چون مقدار سطح معنی‌داری برای تمام مؤلفه‌ها بزرگتر از مقدار خطا ۰/۰۵ است در نتیجه می‌توان مدعی شد کلیه متغیرهای پژوهش از توزیع نرمال برخوردار هستند. بنابراین برای آزمون فرضیه‌های پژوهش می‌توان از آزمون پارامتریک استفاده کرد.

آنالیز مرتبط با داده‌های پیش و پس از طریق T زوجی انجام شد. (با توجه به نرمال بودن دو داده). بر اساس این آنالیز مقدار پره تست و پست تست در هر دو گروه مورد سنجش قرار گرفت که اختلاف در هر دو گروه کاملاً معنی‌دار بود ($P - value < 0.001$). این بدان معناست که مداخله بصورت کاملاً معناداری موثر بوده است.

بحث و نتیجه گیری

رابطه میان انسان‌شناسی و آموزه‌های تربیتی در متون اسلامی، به ویژه در صحیفه سجادیه، یکی از عرصه‌های مهمی است که می‌تواند به غنای علوم تربیتی و تقویت امید به آینده کمک نماید. در پژوهش حاضر تلاش شد نشان داده شود که چگونه مبانی انسان‌شناسی نه تنها جنبه نظری دارند، بلکه می‌توانند در تقویت امید به آینده در میان دانش‌آموزان نیز تأثیر مستقیم و عملی بر جای گذارند. امید به آینده به‌عنوان یکی از موضوع‌های روانی - تربیتی

مهم، در فرآیند یادگیری، پیشرفت تحصیلی و تاب‌آوری نوجوانان نقش اساسی ایفا می‌کند (مدنی، ۱۳۹۷: ۳۰۷). آموزه‌های امام سجاده(ع) در صحیفه سجاده، ظرفیت آن را دارند که به‌عنوان چارچوبی تربیتی، زمینه پرورش این سرمایه روانی را فراهم سازند.

از منظر فلسفه اسلامی، نفس انسانی در مراتب متوالی نباتی، حیوانی و عقلانی سیر می‌کند (ملاصدرا، ۱۳۶۰: ۱۷۸). این تدریجی بودن رشد، حاوی پیام تربیتی مهمی است: تربیت باید مرحله به مرحله، پیوسته و متناسب با ظرفیت‌های تربی طراحی شود (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۵: ۵۹۵). در همین راستا، امام سجاده(ع) در دعای سی‌ودوم صحیفه با اشاره به مراحل جنینی انسان («... نطفه، سپس علقه، سپس مضغه...») نشان می‌دهد که رشد زیستی و معنوی انسان یک سیر تدریجی دارد (صحیفه کامله سجاده، ۳۲/۲۳). اگر این سیر به‌عنوان الگویی برای طراحی آموزش تلقی شود، نظام تعلیم و تربیت باید به‌جای انتظار نتایج فوری، مسیر بالندگی تدریجی را مد نظر قرار دهد. این نگاه، اهمیت ویژه‌ای در تربیت دانش‌آموزان المپیادی دارد، زیرا موفقیت آنان حاصل آموزش‌های پله‌پله، پیوسته و مبتنی بر صبر و امید است.

از سوی دیگر، آموزه‌های صحیفه سجاده به‌طور مستقیم بر موضوع امید تأکید دارند. امام سجاده(ع) بارها به خداوند عرض می‌کند: «وَلَا تَقْطَعْ رَجَائِي عَنْكَ...» «بار خدایا، امیدم را از خود قطع مکن» (همان، ۱۳/۲۲). این فراز نشان می‌دهد که امید، نه امری گذرا بلکه نیاز همیشگی انسان است. در تحلیل تربیتی، چنین دعایی می‌تواند به دانش‌آموزان بیاموزد که هدف‌گذاری آینده تحصیلی و شخصی باید همواره با امید و اعتماد به خداوند همراه باشد. همچنین در مناجات دیگری آمده است: «مَا قَطَعْتُ رَجَائِي مِنْكَ» «خدایا، هرگز رشته امیدم از تو قطع نخواهد شد» (صحیفه جامعه سجاده، ۱۱۶/۷۵). این بیان، نوعی تأکید بر پایداری و استقامت در مسیر یادگیری است و می‌تواند به‌عنوان الگوی تربیتی برای تقویت اراده در فرآیندهای آموزشی به‌کار رود. نکته مهم دیگری که در بحث امید به آینده در صحیفه سجاده برجسته است، مسئله «موانع امید» است. در روایت آمده است: «گنجه‌کار امیدوار به رحمت خداوند متعال به رحمت نزدیک‌تر است تا عابد نومید» (کنز العمال، ج ۵۸۶۹). این بیان به وضوح نشان می‌دهد که ناامیدی بزرگ‌ترین مانع رشد است. در حوزه تربیت، می‌توان نتیجه گرفت که حتی دانش‌آموزانی که در مسیر علمی خود با شکست مواجه می‌شوند، باید با نگاه امیدوارانه و بدون نومیدی، آینده را بسازند.

امید در صحیفه، تنها یک احساس مثبت نیست بلکه با عناصر برنامه‌ریزی، اراده و صبر همراه شده است. در دعای ۲۸ آمده است: «خدایا! من با دل بریدن از همه کس، قلب خود را از یاد غیر تو پیراسته‌ام و با تمام وجودم به تو روی آورده‌ام و امیدوارم» (همان، ۲۸/۲۱). این فراز نشان می‌دهد که امید باید بر اساس برنامه‌ریزی هدفمند شکل گیرد. برای دانش‌آموزان، این آموزه می‌تواند به معنای تمرکز بر اهداف اصلی و پرهیز از پراکندگی در مسیر یادگیری باشد. بدین ترتیب، پیوند میان انسان‌شناسی و تربیت آشکار می‌شود: همان‌گونه که نفس از مرحله‌ای به مرحله دیگر می‌رود، امید نیز باید با اراده و هدف‌گذاری به‌تدریج پرورش یابد. همچنین پیامد مهم دیگری که از این دعا برداشت می‌شود، نگاه به امید به‌عنوان ابزاری برای خود اتکایی و استقلال فکری است. امام سجاده(ع) در تفسیر دیگری فرموده‌اند «رأيت الخیر کله قد اجتمع فی قطع الطمع عما فی یدی الناس» «تمام خیر و برکت را در بُردن طمع از آنچه در دست مردم است، یافتیم» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۲: ۱۴۸) نشان می‌دهد که امید واقعی آن است که انسان به جای اتکاء به دیگران، بر خدا و تلاش خود تکیه کند. در تربیت دانش‌آموزان، این اصل به معنای پرورش استقلال فکری و خودباوری است، چرا که موفقیت در این عرصه تنها با تلاش فردی و امید پایدار حاصل می‌شود.

از منظر انسان‌شناسانه، امام سجاده(ع) بارها به این نکته اشاره می‌کند که انسان در ذات خود نیازمند امیدی پایدار است. در دعای ۳۱ می‌خوانیم: «وَايَا مَنْ لَا يُجَاوِزُهُ رَجَاءُ الرَّاجِينَ» «ای آن که امید امیدواران از او نمی‌گذرد» (همان، ۳۱/۲). از سوی دیگر، در مناجات چهارم خمس عشر آمده است: «يَا مَنْ إِذَا سَأَلَهُ عَبْدٌ أَعْطَاهُ، وَإِذَا أَمَلَ مَا عِنْدَهُ بَلَغَهُ مُنَاهُ» «ای خدایی که هرگاه بنده‌ای از او سوال کند عطا خواهد کرد و هرگاه امیدی به او داشته باشد به امیدش

می‌رساند» (صحیفه جامعه سجادیه، د ۱۸۵/ف ۱). این فراز در صدد است به دانش آموز این اصل را نشان می‌دهد که امید صرفاً یک انتظار منفعل نیست، بلکه نیرویی محرک برای تلاش و حرکت و طلب کردن از منبعی پایدار است. ارتباط امید با اخلاق نیز در آموزه‌های صحیفه برجسته است. امام سجاده (ع) در دعای ۲۰ می‌فرماید: «وَإِلَى تَجَاوُزِكَ اِشْتَقْتُ، وَبِفَضْلِكَ وَثِقْتُ» «خداوندا! به گذشت تو مشتاق شده‌ام و به احسان و امید به تو اطمینان یافتم» (صحیفه کامله سجادیه، د ۱۵/ف ۲۰). این آموزه می‌تواند مبنایی برای تقویت امید اخلاقی در تربیت باشد. به بیان دیگر، امید نه تنها به موفقیت‌های علمی بلکه به اصلاح اخلاقی و اجتماعی نیز جهت می‌دهد. برای دانش‌آموزان، این نکته مهم است که امید آنان تنها در دستیابی به نتایج تحصیلی خلاصه نشود بلکه ابعاد اخلاقی و اجتماعی زندگی‌شان را نیز شامل گردد.

در بعد تربیتی، امید با مسئولیت‌پذیری نیز پیوند خورده است. امام سجاده (ع) در رساله حقوق می‌فرماید: «بدان که امید آن است مشمول رحمت حق باشی... خداوند در هر حال بر عهده تو حقوقی دارد» (مدنی، ۱۳۹۷، ج ۱: ۳۰۷). این بیان نشان می‌دهد که امید نباید به معنای رهایی از مسئولیت باشد، بلکه مسئولیت‌پذیری در قبال حقوق الهی و اجتماعی بخشی از تحقق امید است. این آموزه می‌تواند به تربیت دانش‌آموزان کمک کند تا امیدشان در آینده با تعهد اجتماعی و اخلاقی همراه باشد.

در نهایت، آموزه‌های صحیفه سجادیه امید را نه تنها یک احساس شخصی بلکه سرمایه‌ای اجتماعی معرفی می‌کنند. در دعای ۴۶ آمده است: «کسانی که از درگاه او می‌گریزند (نا امید هستند) به سوی خود می‌خوانند» (صحیفه کامله سجادیه، د ۹/ف ۴۶). این بیان نشان می‌دهد که امید، ابزار بازسازی ارتباطات اجتماعی و معنوی انسانی نیز هست. از منظر علوم تربیتی، این امر می‌تواند به این معنا باشد که بازسازی مسیر رشد با ایجاد امید مجدد به مبدا هستی و بازگشت به او می‌تواند رخ دهد.

بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که آموزه‌های انسان‌شناسانه و تربیتی صحیفه سجادیه، با تکیه بر مفاهیمی چون تدریجی بودن رشد، هدف‌گذاری، اراده، صبر، برنامه‌ریزی و استقلال فکری، زمینه‌ای قوی برای تقویت امید به آینده در دانش‌آموزان فراهم می‌آورند. این آموزه‌ها نه تنها به بعد شناختی بلکه به ابعاد اخلاقی، اجتماعی و معنوی تربیت نیز توجه دارند و می‌توانند مبنای طراحی برنامه‌های آموزشی و پرورشی در نظام تعلیم و تربیت معاصر باشند. نتایج پژوهش نشان داد که آموزه‌های انسان‌شناسانه صحیفه سجادیه در صورتی که به شکل مناسب و طبقه‌بندی شده به دانش‌آموزان ارائه شود، تاثیر معناداری در افزایش امید به آینده دانش‌آموزان دارد.

امید، در این متون، صرفاً به عنوان یک احساس روان‌شناختی مطرح نشده بلکه با ابعاد تربیتی، اخلاقی، معنوی و اجتماعی گره خورده است. این نگاه می‌تواند در تربیت دانش‌آموزان به‌ویژه در سطح المپیادی که با چالش‌ها و فشارهای سنگین علمی و روانی مواجه‌اند، نقش‌آفرین باشد.

از منظر انسان‌شناسی اسلامی، انسان موجودی است که مسیر رشد او تدریجی و مرحله‌ای است. از سوی دیگر، امید در صحیفه سجادیه در سه بعد مهم مطرح شده است: «هدف‌گذاری امید»، «اراده و صبر در امید»، و «برنامه‌ریزی برای امید». در دعای ۱۳ و ۳۱، امام سجاده (ع) با تأکید بر اینکه «رشته امید از خدا قطع نخواهد شد»، بیان می‌کنند که امید، مبنای هدف‌گذاری و حرکت انسان است. این آموزه، به دانش‌آموزان می‌آموزد که حتی در دشوارترین شرایط، آینده‌ای روشن را می‌توان با امید و تلاش هدفمند رقم زد. در دعای ۲۰ و مناجات‌های صحیفه، بر نقش اراده و صبر در تحقق امید تأکید شده است، مفهومی که در حوزه علوم تربیتی با تاب‌آوری و انگیزش درونی قابل مقایسه است. همچنین در رساله حقوق و دعای ۴۶، امید با برنامه‌ریزی و مسئولیت‌پذیری همراه شده است، به این معنا که امید نباید بهانه‌ای برای سستی باشد، بلکه باید با تعهد اخلاقی و تلاش عملی همراه شود.

نتیجه تحلیل‌ها نشان می‌دهد که آموزه‌های صحیفه سجادیه نه تنها به پرورش امید فردی کمک می‌کنند بلکه در بعد اجتماعی نیز امید را به عنوان پیوندی برای همبستگی و مشارکت معرفی می‌کنند. در دعای ۴۶ آمده است که

حتی کسانی که از خدا دور شده‌اند، دوباره به سوی او دعوت می‌شوند. این نگاه نشان می‌دهد که امید می‌تواند عامل بازسازی روابط انسانی و اجتماعی نیز باشد. چنین برداشتی برای تعلیم و تربیت امروز، که با چالش‌های اجتماعی و فردی نوجوانان سروکار دارد، اهمیت دوچندان دارد.

در مجموع، یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که پیوند میان مبانی انسان‌شناسانه و آموزه‌های تربیتی صحیفه سجادیه، الگویی جامع برای طراحی نظام‌های آموزشی امید محور فراهم می‌آورد. این الگو هم به نیازهای شناختی و علمی دانش‌آموزان پاسخ می‌دهد و هم به ابعاد اخلاقی، اجتماعی و معنوی آنان توجه می‌کند. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که آموزه‌های صحیفه سجادیه ظرفیت بالایی برای افزایش امید به آینده دانش‌آموزان دارد و می‌تواند به‌عنوان چارچوبی الهام بخش برای بازنگری در شیوه‌های آموزشی و تربیتی معاصر مورد استفاده قرار گیرد.

پیشنهادهات

در راستای اهداف پژوهش مبنی بر تقویت امید به آینده دانش‌آموزان المپیادی، پیشنهاد می‌شود: نخست، محتوای آموزشی با مراحل رشد طبیعی و شناختی آنان هماهنگ شود تا یادگیری تدریجی و متناسب با ظرفیت‌ها شکل گیرد؛ دوم، بسته‌های تربیتی با تمرکز بر مهارت‌های عاملیت، هدف‌گذاری و مسیرسازی طراحی شود چرا که بر اساس نتایج پژوهش دانش‌آموزان در صورت مواجهه با آموزه‌ها توان مقابله با فشارها و موانع رقابتی را بیش از پیش می‌یابند؛ و سوم، نتایج پژوهش با بسته‌های آموزشی پیوسته با تکیه بر مراحل رشد شناختی پیاژه^۱ (پیاژه، ۲۰۰۰) تکرار شود.

^۱.Piaget

منابع

۱. صحیفه سجادیه
۲. کلینی، م. ب. یعقوب. (1363) *الکافی* 8 ج. تهران: دار الکتب الإسلامیه.
۳. ابتکاری، م. (۱۳۹۶). بررسی راه‌های افزایش امید به آینده در دانش‌آموزان با رویکرد اقدام پژوهی. *پژوهش در هنر و علوم انسانی*، ۳(2)، ۴۳-۵۲.
۴. احمدزاده، س. (۱۴۰۰). معناشناسی سیستمی واژگانی قرآن کریم. *پژوهش‌های زبانشناختی قرآن*، ۲۰(10)، ۵۹-۷۶.
۵. باقری نوع پرست، خ. و باقری نوع پرست، م. ز. (۱۳۹۰). مبانی فلسفی و روان‌شناختی تعلیم و تربیت: بررسی تطبیقی دیدگاه‌های سهروردی و هوسرل. *پژوهش‌نامه مبانی تعلیم و تربیت*، ۱(2)، -.
۶. بهشتی، ا. (1401). تجرید. تهران: مجله مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره).
۷. خسروپناه، ع. ح.، پناهی آزاد، ح. و پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی. (1401). *نظام معرفت‌شناسی صدرایی*. 1 ج. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، سازمان انتشارات.
۸. سلمانی، ب.، ملکی، ح.، عباس‌پور، ع.، حکیم‌زاده، ر. و امیرتیموری، م. ح. (۱۳۹۷). رهبری برنامه درسی، راهکاری مؤثر در تغییر و اجرای پویای برنامه‌های درسی. *تدریس پژوهی*، ۱۴(6)، ۱۰۶-۱۲۵.
۹. شورای عالی انقلاب فرهنگی. (1390). *سند تحول بنیادین آموزش و پرورش*. تهران: ایران.
۱۰. صدری، م.، گل‌پرور، م.، آقایی، ا. و گیلیام، ل. (۱۴۰۰). اثربخشی آموزش بسته معنا محور تحصیلی مبتنی بر نظریه انسان سالم و آموزش روان‌شناسی مثبت‌نگر بر اشتیاق تحصیلی دانش‌آموزان ایرانی ساکن دانمارک. *روانشناسی تربیتی*، ۶۲(17)، ۲۰۷-۲۲۷.
۱۱. طاهری، م.، معصومه پورمحمدرضای، ت. و سعید سلطانی، ب. (۱۳۹۱). رابطه‌ی سبک دلبستگی و امید به زندگی در مادران دارای فرزند پسر کم‌توان ذهنی آموزش‌پذیر. *اصول بهداشت روانی، سال چهاردهم* (53)، ۲۴-.
۱۲. فیاضی، غ. ر. و یوسفی، م. ت. (1393). *علم النفس فلسفی* 1 ج. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، انتشارات.
۱۳. ملاصدرا، م. ب.، ابراهیم، سبزواری، ه. ب. مهدی و آشتیانی، ج. د. (1360). *الشواهد الربوبیه فی المناهج السلوکیه*. 1 ج. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
۱۴. ملاصدرا، م. ب.، ابراهیم. (1981). *الحکمه المتعالیه فی الاسفار العقلیه الأربعة* 9 ج. قم: مؤسسه مطالعات اسلامی.
۱۵. مدنی، س. ع. خ. (1397). *بوستان سالکان (شرح موضوعی صحیفه سجادیه)* 7 ج. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس.
۱۶. نوروزی‌نژاد، م. و طباطبایی، م. (۱۳۹۹). رویکرد تعلیم و تربیت اسلامی در ساحت‌های شش‌گانه سند تحول بنیادین نظام آموزش و پرورش *Pure Life*، سال ۷، 35-64.
۱۷. موسوی اردبیلی، ع. غ. (1381). *تقریرات فلسفه امام خمینی قدس سره* 3 ج. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س).
۱۸. وزارت آموزش و پرورش. (۱۳۹۰). مبانی نظری سند تحول بنیادین در آموزش و پرورش. تهران: ایران.

1. Grewal, P. K., & Porter, J. E. (2007). Hope theory: A framework for understanding suicidal action. *Death Studies*, 31(2), 131–154.
2. Kerret, D., Orkibi, H., & Ronen, T. (2016). Testing a model linking environmental hope and self-control with students' positive emotions and environmental behavior. *The Journal of Environmental Education*, 1-11. <https://doi.org/10.1080/00958964.2016.1182886>
3. Snyder, C. R., Harris, C., Anderson, J. R., Holleran, S. A., Irving, L. M., Sigmon, S. T., ... & Harney, P. (1991). The will and the ways: Development and validation of an individual-differences measure of hope. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60(4), 570.
4. Snyder, C. R., & Lopez, S. J. (2007). *Positive psychology: The scientific and practical explorations of human strengths*. New York: Sage Publications, Inc.
5. Vandaele, M., & Stålhammar, S. (2022). “Hope dies, action begins?” The role of hope for proactive sustainability engagement among university students. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 23(8), 272-289.

Abstract

The present study aimed to investigate the effectiveness of Sahifeh Sajjadih's anthropological teachings on the level of hope for the future among high school Olympiad students in Karaj. This study was a quasi-experimental study with a pre-test-post-test design. The statistical population included all high school Olympiad students in Karaj in the academic year 1403-1404, from which a sample was selected using the convenience method and randomly assigned to two pre-test-post-test groups. The data collection tool was the Snyder Standard Hope for the Future Questionnaire, the validity and reliability of which have been confirmed in previous studies. The target students received content derived from Sahifeh Sajjadih's anthropological teachings during two workshop sessions. The data were analyzed using a paired t-test. The results showed that the mean scores of hope for the future after the workshop were significantly higher than the scores before the test ($P < 0.05$). In other words, training based on Sahifeh Sajjadih could play an effective role in promoting students' hope for the future. This finding shows that the use of religious-educational texts such as Sahifeh Sajjadih can be used as a native and efficient approach in educational and upbringing planning for the adolescent generation.

Keywords: Anthropology, Hope for the Future, Olympiad Students, Sahifeh Sajjadih.